

recenzije – *recensiones*

PERCAN, J. B., *Femina dulce malum*. La donna nella letteratura medievale latina (secoli X-XIV), Edizioni Kappa; Rim 2003., IX + 516 str.

To je prva studija u novom nizu »Biblioteca medievale. Saggi – ricerche – edizioni« koji izlazi brigom Terese Pàroli. Sam autor je medievist, franjevac Hrv. franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, rođen 1947. u Raklju, u Hrvatskoj. Od 1978. član je skotističke komisije na Papinskom ateneju »Antonianum« u Rimu.

1. **Naslov.** Sam naslov ove studije o ženi u latinskoj srednjovjekovnoj literaturi od X.–XIV. st. nalazimo tek na 39. str., tj. u prvom dijelu studije koji je naslovljen »L'Europa medievale« (str. 7-60), točnije u poglavlju o funkcijama i ulogama žene u srednjem vijeku (str. 23-40), nalazimo najviše ženinu apoziciju »dulce malum«. Riječ je o mitizaciji žene, više negativnoj nego li pozitivnoj, u skolastičkoj literaturi. U muškom zamišljanju žena, više bajkovita nego li stvarna i – kao takva – predmet želje, *dulce malum* muškoga svijeta (također klerika), se lako preoblikuje u lukavo i opasno biće, sposobno za jedva zamislive izlike. I stoga joj je mjesto u kući gdje mora biti zaposlena kakvim ručnim poslom ili molitvom i ne smije biti ostavljena sama, prepuštena samoj sebi na dugo vrijeme. Zapravo sama apozicija potječe iz pseudo Anzelmovog poeme »Carmen de contemptu mundi« (vidi dodatak!, str. 403-406) iz XII. st.

Da je riječ o »lažnom« Anzelmom kaže autor »u pokušaju oponašanja njegovog literarnog stila, predložene su također i (uobičajene) teme koje se tiču žene, ali stavljene u jaku mizoginu perspektivu koja poprilično odudara, ako se suprotstavi s pravim Anzelmom« (str. 131). I za Anzelma je žena krivac kad se poziva na Evu u »Homiliae et exhortationes. Sermo de passione Domini«, ali i Adam: »O infelix homo qui brevi voluptate te diabolo tradidisti, et te et tuos perdidisti« (str. 129 bilj. 48). I dalje piše u »De conceptu virginali et de originali peccato«: »Da Adam nije sagriješio, nego samo Eva, ne bi bilo nužno da propadne čitav ljudski rod, nego samo Eva« (str. 129 bilj. 49). Iz ovoga se može pratiti autorova osjetljivost za Bibliju, odnosno »Wirkungsgeschichte« karakterističnih biblijskih mjesta koja govore o odnosu žene i muškarca, kao što su ona o Adamu i Evi i prvome grijehu ... To bismo onda uzeli za »crvenu nit« o ženi u srednjovjekovnoj literaturi kako je razvija autor.

2. **Biblija.** Najprije valja reći da je potvrđeno da se u srednjem vijeku Biblija jako čitala i studirala. No nije bilo dopušteno da je laici, svjetovne osobe, interpretiraju. I stoga ne čudi da je neslužbeno čitanje ili tumačenje Biblije, dakle ne crkveno, bilo povezano s heretičkim zloporabama (usp. str. 84, bilj. 11).

a) Žena si mora pokriti glavu. Svako da ova formulacija dolazi iz 1 Kor 11,10: *Mulier debet caput velare propter angelos*. Ovaj tekst nalazimo

u diskusiji o ženi u tzv. »velikoj skolastici« (la grande scolastica) i to u prvom periodu kod Petra Lombardskog. On kaže u svojim »Sentencijama« da je u Stvoriteljevom planu da muškarac (vir) mora upravljati ženom (virago) i taj odnos se ponovno uspostavlja u braku. Zbog toga po njemu i Apostol (1 Kor 7,4-15) brani muškarcu pokriti glavu, a što je obveza i pitanje pristojnosti kad se radi o ženi (usp. str. 288-289). No u Lombardovom tekstu nema izričitog biblijskog citata, a na koji se poziva autor komentirajući: »Ideo vir, secundum Apostolum, non debet habere velamen, sed mulier« (usp. str. 289, bilj. 53). Trideset godina poslije Petra Lombardskog piše pariški profesor Ivan Beleth (Johannes Belethus) u svom liturgijskom manualu »Rationale divinatorum officium«: »Muškarci trebaju slušati čitanje evanđelja gologlavi, zato što je njihovih pet osjetila sposobno bolje osjetiti«. I dodaje: »To je motiv zašto klerici ne puštaju kosu, nego nose visoku tonzuru da mogu bolje čuti (*rectius et perfectius*). Naprotiv, žene trebaju slušati evanđelje pokriveno, zamotane glave, pa i ako se radi o djevicama, zbog onog zabranjenog voća« (usp. str. 292). Na 1 Kor 11,10 osvrće se i Aleksandar Haleški po kojemu također žena mora pokrivati glavu zato što je bila *primum principium peccandi*. Nadalje, ženska odjeća ima zavodničku ulogu i cilja na *placere viris*. No to je grijeh samo ako se želi svidjeti onome kome se ne bi smjela svidjeti (usp. str. 311). Sighard, biskup iz Cremona, diplomat i pravnik, osobito poznat po svojoj »tropološkoj« sumi, tj. djelo se zove *Summa de officiis ecclesiasticis sive Mitræ*, u kojoj se bavi i reformom kleričkog ambijenta, izme-

đu ostaloga navodi: »Posvuda gdje se [u crkvama] okupljaju žene, uvijek prema Apostolu (1 Kor 11,5-6.13-15), moraju moliti pokriveno glave da puštena kosa ne uznemiruje duše mladića (*ne laxis crinibus alliciant animos juvenum*), niti da se same uzoholjuju zbog ljepote svoje kose (*nec ob formositate[m] superbiant capillorum*), i iz poštovanja prema anđelima, tj. svećenicima« (usp. str. 320). Toma Akvinski u svom komentaru 1 Kor prihvaća dvostruku superiornost muškarca: izvanjsku (*secundum quaedam exteriora*) koja se sastoji u prvenstvu muškarca s obzirom na cijeli ljudski rod i unutarnju (*quantum ad interiora*) koja se sastoji u njegovoj većoj intelektualnoj spremnosti, zbog čega *vir specialius dicitur imago Dei* i stoga se samo muškarac može u molitvi obraćati Bogu gologlav (zato što je on *gloria Dei*), dok ženi koja je samo *gloria viri* to nije dopušteno.

- b) Žena koja traži izgublenu drahmu je slika nebeskog Oca. O tome čitamo napose u okviru novih duhovnih pokreta kod proročice u svijetu muškaraca, Hildegarde iz Bingena. »Majčinski« aspekt ljubavi Božje s obzirom na svijet muškaraca Hildegarda uočava u evanđeoskoj paraboli o izgubljenoj drahmi (Lk 15,8-10). Za nju je žena koja traži izgubljeni novac slika Oca koji s jednakom brižnom tješkobom traži čovjeka koji se od njega udaljio zbog grijeha praroditelja koji su bili popustili đavoljskoj napasti.
- c) Žena se spašava rađanjem djece. Uobičajenu argumentaciju čini se da skolastici ne dijele s obzirom na komentar 1 Tim koji se pripisuje Hugu od sv. Viktora: »Ako rađanje djece spašava ženu što će moći učiniti ona koja se suzdržava ili djevice. Hoćemo li reći

da se neće moći spasiti jer nije imala djece? Zašto, dakle, na drugom mjestu kaže isti Apostol: Bit će blaženija, bilo udovica bilo djevica, ako takvom ostane (usp. 1 Kor 7,40)? Apostol, dakle, ne stavlja uzrok spasenja u rađanje djece, nego u vjeru i ljubav zbog kojih dodaje (1 Tim 2,15): ako ostane u vjeri i ljubavi« (usp. str. 273).

- d) Biblija se slaže s rimskim zakonima o podložnosti žene. Rupert iz Deutza (Rupertus Tuitiensis) kaže u svom djelu *De Trinitate et operibus eius libri XLII. Commentaria in Genesim*: »Umnožit ću tvoje boli i tvoje trudnoće, u boli ćeš rađati svoju djecu, sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui« (Post 3,16). To su tri šibe (*tria verbera*) Božje kazne koje udaraju neprestance (*indesinenter cruciant*) cijeli ženski spol. Količina grijeha (*peccati quantitas*) žene je, dakle, tri puta veća (*triplo major*) od količine grijeha muškarca. Eto zašto je pravedno da je žena bila tako kažnjena i stavljena u podložnost. I da bi dao težinu svojoj argumentaciji Rupert navodi na ovom mjestu rimsko zakonodavstvo i običaje različitih naroda antike kod kojih se obdržavao ovaj zakon premda nisu čitali ovo Pismo i nisu obdržavali zapovijedi pravoga Boga (usp. str. 278-279).
- e) Biblija se ne prevodi niti se njezini misteriji tumače ženama. Među protagoniste drugog »duečenta« koji komentiraju ženu i njezinu (ne)moćnost primanja svetog reda spada i Henrik iz Ganda s osobitim pitanjima: 1. Može li žena biti doktor teologije (*Utrum mulier possit esse doctor huius scientiae*) i 2. Može li biti slušatelj te znanosti (*Utrum mulier possit esse auditor huius scientiae*) (usp. str. 348). U svojem djelu *Summa quaesti-*
- onum ordinariarum* piše: »Dakle, postupaju vrlo budalasto oni koji poučavaju žene u toj znanosti povrh onoga što im pristoji i pripada da znaju i osobito oni koji im tumače tajne Pisma i prevode za njih svete knjige da se mogu čitati na narodnom jeziku«. Preporučuje se ženi da sluša propovijedi i korisne nagovore na temelju Pisma, a ne predavanja o njemu (*qua series sacrae scripturae exponitur*) u kojima se izlažu teške i tajne stvari te znanosti, a što nije zgodno da sluša žena (*quae non expedit mulierem audire*). To također stoga što se ženu drži manje sposobnom da traži ono savršenstvo koje uči teološka znanost. »Zbog toga se ženi ne dopušta (*non permittitur ei*) da studira teologiju da se promijeni na bolje u ovom životu, nego samo koliko je dovoljno da stigne u vječnu slavu u kojoj će sve ono što je nesavršeno biti usavršeno (*in qua perficietur omne quod imperfectum est hic*)« (usp. str. 353).
- f) Otpuštanje žene. Premda se žena drži jednakom što se tiče prava i zakonskih posljedica bračne nevjere, ipak primjeri koje donosi Toma sadrže slučajeve u kojima muž »otpušta« i tjera ženu, a ne obratno. U *Supplementum III partis Summae theologiae* odgovara na tu primjedbu i kaže da je to bilo dopušteno zato što bi inače nevjerna žena bila u opasnosti da bude ubijena zbog nasilja prevarenog muža, dok muškarcu ne prijete nikakva opasnost od žene (usp. str. 392 bilj. 332). Toma donosi i mogućnosti da žena može biti kažnjena *verbis et verberis*, ali i uvjete pod kojima se može vratiti natrag u kuću povrijeđenog muža (usp. str. 392). Sve to pokazuje androcentričnu optiku, usprkos kojoj se Toma napreže da spasi ženin pravo od prepotentnosti muškar-

ca. Autor zaključuje da je Tomin stav i doprinos s obzirom na »bračnu« materiju pozitivan (usp. str. 393).

- g) Uloga zapovijedanja žene. Toma Akvinski s obzirom na ulogu opatica u ženskim klauzurnim zajednicama ili biblijske primjere u kojima se čini da su neke žene imale ulogu zapovijedanja potvrđuje s osvrtom na slučaj opatica da »njihovo mjesto zapovijedanja nije redovita praksa (*non habent praelectionem ordinariam*), nego *quasi ex commissione* zbog opasnosti koja bi mogla nastati iz zajedničkog stanovanja muškaraca i žena« (usp. str. 398). Što se tiče primjera o kojemu se čita u Bibliji (Suci 4,4s) Toma odgovara da je Debora bila na mjestu vođe *in temporalibus*, a ne u stvarima koje se tiču ministerijalnog svećeništva. I precizira da »i sada žene mogu *temporaliter dominari*« (usp. str. 399) – što ne možemo držati redovitim, tj. regularnim.

Jasno da je ovo bio samo jedan vid promatranja žene kako ga autor iznosi kroz skolastičke pisce. No iz ovoga se može iščitati položaj žene u društvu i Crkvi srednjega vijeka. Baš biblijski tekstovi igraju veliku ulogu, jer je Biblija načelo i svrha svakog duhovnog i znanstvenog napora skolastičkog učitelja. Negativnu sliku žene koja proizlazi iz Jeronimove i Augustinove egzegeze osobito na temelju knjige Postanka i Pavlovih poslanica preuzima skolastička teologija u XII. i XIII. st. I stoga vidimo u slavnim komentarima na Sentencije Petra Lombardskog i u velebnim »sumama« toga vremena da predlažu tezu o biološkoj i intelektualnoj superiornosti muškarca, a što onda dovodi do negativnih praktičnih posljedica za ženu, bilo u Crkvi bilo u civilnom društvu (feudalnom i građanskom) (usp. str. 105-108). U kazalu biblijskih knjiga vidimo da su najviše citirana mjesta iz Pjesme nad pjesmama, Postan-

ka, Psalama, te 1 Korinćanima i 1 Timoteju (usp. str. 473). Zanimljivo je da je kazalo sastavljeno po abecednom redu knjiga, a ne po redu u Vulgati (tako ju je nazvao R. Bacone u XIII st.) koja je bila privilegirani tekst biblijskog studija kroz cijeli srednji vijek (usp. str. 87 bilj. 20).

Osim biblijskog kazala nalazimo još kazalo autora (usp. str. 457-472) i analitičko kazalo (usp. str. 474-513). To olakšava čitanje i traženje određenih autora i poglavlja.

Što se tiče citata starokršćanskih i srednjovjekovnih autora načelno je tekst njihovih djela uzet, gdje je god to bilo moguće, prema Migneovoj *Patrologia Latina*, ali autor je svjestan i novijih kritičkih izdanja i osim toga osobito onih specifičnih za neke pisce »zlatnog doba« skolastike, kako čitamo u predgovoru Terese Pàroli (usp. str. VII). To se osobito lijepo vidi u »Bibliografiji« koja je podijeljena na *izvore* i na *literaturu* (usp. str. 427-453).

Mogu reći da je za novi niz »Biblioteca medievale« prvi svezak »Femina dulce malum« J. B. Percana *felix initium*, a *dulce pensum* za filozofiju i teologiju. I posvećen je majci Mariji.

Mario Cifrak

Mato ZOVKIĆ, *Isus u Evandjelju po Luki*, Vrhbosanska katolička teologija, Biblioteka Radovi 5, Sarajevo 2002., 557 str.

Prof. Mato Zovkić, koji tridesetak godina predaje uvod i egzegezu Novoga zavjeta na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji, u najnovijoj knjizi *Isus u Evandjelju po Luki* prikupio je 14 egzegetskih članaka što ih je pisao i objavljivao od 1972. do 2002. godine s tematikom iz Evandjelja po Luki i